

دانشگاه گنبد کاووس

نشریه "پژوهش‌های ماهی‌شناسی کاربردی"

دوره پنجم، شماره اول، بهار ۹۶

<http://jair.gonbad.ac.ir>

تنوع ریختی کفشک‌ماهی زبان گاوی درشت پولک

Cynoglossus arel (Bloch & Schneider, 1801) در شمال خلیج فارس

امین اوجی فرد^{۱*}، دارا باقری^۱، احمد شادی^۲، سیدجواد حسینی^۲، نرگس کیانی^۴

^۱استادیار گروه شیلات، دانشکده کشاورزی و منابع طبیعی، دانشگاه خلیج فارس بوشهر، بوشهر، ایران

^۲استادیار گروه زیست فناوری دریا، دانشکده علوم دریایی، دانشگاه خلیج فارس بوشهر، بوشهر، ایران

^۳استادیار زیست‌شناسی سلولی و ملکولی، دانشکده علوم پایه، دانشگاه خلیج فارس بوشهر، بوشهر، ایران

^۴دانش آموخته کارشناسی ارشد، گروه شیلات، دانشکده کشاورزی و منابع طبیعی، دانشگاه خلیج فارس بوشهر، بوشهر، ایران

تاریخ ارسال: ۹۵/۶/۵ ؛ تاریخ پذیرش: ۹۵/۸/۱۴

چکیده

مطالعه حاضر با هدف مقایسه شکل بدن ماهی کفشک زبان گاوی درشت پولک (*C. arel*) در آب‌های ساحلی شمال خلیج فارس انجام گردید. برای این منظور از تعداد ۱۲۰ عدد ماهی که به وسیله ترال کف روب از چهار ایستگاه کن‌گان، بوشهر، دیلم و آبادان صید شده بودند استفاده شد. جهت مطالعه ریخت‌سنجی سنتی، ۱۳ صفت ریخت‌سنجی و ۶ صفت ریخت‌شماری انتخاب و مورد بررسی قرار گرفت. نتایج حاصل از مقایسه خصوصیات ریخت‌سنجی و ریخت‌شماری هم‌پوشانی زیادی بین جمعیت‌های مورد مطالعه را نشان داد. بر این اساس، طول کل این ماهیان از محدوده ۲۰۶/۵۱ تا ۲۶۵/۰۴ میلی‌متر محاسبه شد، تعداد شعاع‌های نرم باله پشته ۱۱۰-۱۳۰، باله دمی ۱۰-۱۶ و باله مخرجی با ۸۲-۹۸ شعاع نرم بود. میانگین فلس بین دو خط جانبی برابر ۷/۷۲ محاسبه گردید. مقایسه میانگین داده‌های حاصل از ریخت‌سنجی سنتی پس از استانداردسازی اختلاف معنی‌داری بین ایستگاه‌های مورد مطالعه وجود نشان نداد. داده‌های حاصل از ریخت‌سنجی هندسی با استفاده از فاصله ماهالانوبیس در آنالیز چند متغیره تجزیه همبستگی کانونی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت و الگوهای تغییر شکل هر جمعیت در شبکه تغییر شکل مصورسازی گردید. نتایج حاصل از تحلیل داده‌های ریخت‌سنجی هندسی، میان ایستگاه‌های مورد مطالعه، تفاوت معنی‌داری را نشان داد، به‌طوری‌که بیشترین تفاوت مربوط به نمونه‌های کن‌گان و آبادان و کم‌ترین تفاوت بین ایستگاه‌های بوشهر و دیلم بود. بر اساس

*نویسنده مسئول: oujifard.amin@gmail.com

تحقیق حاضر می‌توان نتیجه‌گیری کرد که روش ریخت‌سنجی هندسی در مقایسه با ریخت‌سنجی سنتی در تفکیک جمعیت‌ها از هم در مورد این ماهی از توانایی بیشتری برخوردار است.

واژه‌های کلیدی: *C. arel*، ریخت‌سنجی هندسی، ریخت‌سنجی سنتی، تنوع ریختی، خلیج فارس

مقدمه

مطالعه انعطاف‌پذیری ویژگی‌های ریختی جمعیت‌های یک گونه که در محیط‌های متفاوت زندگی می‌کنند، امکان درک بهتر تغییرات، ویژگی‌های جمعیتی را در مقابل تغییرات محیطی فراهم می‌نماید (Kuliev, 1988). ماهیان همانند سایر جانوران قادرند ویژگی‌های ریختی مشابهی را در شرایط محیطی مشابه کسب نمایند. جدایی زیستگاه‌ها در ماهیان یک گونه، جمعیت‌های متفاوتی را تشکیل می‌دهد؛ جمعیت ایجاد شده به واسطه ویژگی‌های زیست‌محیطی و طی فرآیند انعطاف‌پذیری ریختی از سایر جمعیت‌های آن گونه متمایز می‌گردد (Wootton, 2013).

در مطالعات ریخت‌سنجی می‌توان از دو روش ریخت‌سنجی سنتی و هندسی استفاده نمود. روش ریخت‌سنجی سنتی بر پایه تحلیل‌های آماری فواصل اندازه‌گیری شده بر ساختار زیستی، از قبیل طول، عرض، ارتفاع و گاهی اوقات نسبت بین آن‌ها و نیز داده‌های شمارشی استوار است. جهت شناسایی برخی از ماهیان و درک عوامل زیستی حاکم بر محیط زیست آن‌ها اندازه‌گیری فاصله قسمت‌های مختلف بدن ماهی و طول هر یک از آن‌ها از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. بررسی خصوصیات ریخت‌سنجی^۱ و ریخت‌شمارشی^۲ به‌عنوان پایه و اساس مطالعات زیست‌شناسی رشد و نمو تلقی شده و در رده‌بندی ماهیان، تعیین تنوع ویژگی‌های ریخت‌شناسی در افراد جمعیت‌های مختلف، تفکیک جمعیت‌ها بر اساس خصوصیات ریختی افراد و تعیین تنوع بین گونه‌ای کاربرد دارد (İşmen, 2001).

روش ریخت‌سنجی هندسی یک ابزار جدید و تا حدی قدرتمند برای بررسی ریخت‌های زیستی و انعطاف‌پذیری ریختی می‌باشد. در این روش، نقاطی به عنوان نشانگر ریختی (لندمارک) انتخاب می‌شود و تغییرات مختصات فضایی این نقاط به عنوان بازتابی از تغییرات ریختی مورد استفاده قرار می‌گیرد. این روش دارای قابلیت وسیعی در مطالعات زیست‌شناسی می‌باشد (Zelditch et al., 2012) و به طور موفقیت‌آمیزی در مطالعات مختلف، بکار رفته است (Frederich et al., 2008, Mériqot et al., 2007, Pérez-Quinónes et al., 2017). ریخت‌سنجی هندسی در مطالعات بوم‌شناسی، جغرافیای زیستی، رده‌بندی، انعطاف‌پذیری ریختی و تکامل‌های منجر به گونه‌زایی به‌طور گسترده برای درک

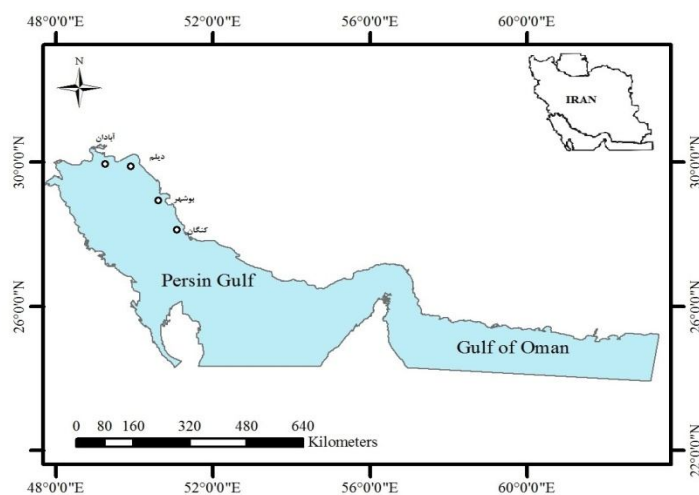
1. Morphometric

2. Meristic

تغییرات فرم در فضا و زمان در طول تکامل، ارتباط ژنتیکی و تاثیر فاکتورهای زیست محیطی استفاده شده است (Cardini et al., 2010). راسته کفشک ماهی شکلان (*Pleuronecti formes*) با دارا بودن ۶ خانواده، ۱۱۷ جنس و ۵۳۸ گونه، از دیدگاه گوناگونی، یکی از مهم ترین راسته های ماهیان محسوب می شود. عمده صید این ماهیان به روش ترال کفروب صورت می گیرد. این ماهی از نقطه نظر شیلاتی جز ماهیان با ارزش دنیا محسوب می شود به طوری که میزان صید و درآمد حاصله از آن رو به افزایش است. علیرغم اهمیت تجاری کفشک ماهیان در ناحیه خلیج فارس، گونه های این راسته از نظر سیستماتیک و اکولوژیک به درستی مورد بررسی قرار نگرفته اند و سایر خصوصیات زیستی آن ها مبهم و ناکامل است. بنابراین به دست آوردن اطلاعات و بررسی ویژگی های ریخت سنجی و ریخت شمارشی آن به دو روش ریخت سنجی سنتی و هندسی به عنوان گام مهمی جهت مطالعات زیست شناسی و بوم شناسی تکمیلی به شمار می آید. به این منظور، مطالعه حاضر با هدف بررسی تغییرات ریختی ماهی کفشک زبان گاوی (*C. arel*) به دو روش ریخت سنجی سنتی و هندسی در سواحل شمالی خلیج فارس انجام شد.

مواد و روش ها

این مطالعه در بهار و تابستان ۱۳۹۵ انجام گردید. جهت انجام این پژوهش، ۱۲۰ نمونه ماهی از چهار ایستگاه شامل کن گان، بوشهر، دیلم و آبادان (شکل ۱) از صیادان محلی خریداری شد. ماهیان صید شده با استفاده از یخ به آزمایشگاه منتقل و مورد بررسی قرار گرفتند.

شکل ۱- موقعیت ایستگاه های نمونه برداری مطالعه تنوع ریختی کفشک ماهی زبان گاوی درشت پولک (*C. arel*) در شمال خلیج فارس

۱۳ صفت ریخت‌سنجی شامل: طول استاندارد (SL)، طول کل (TL)، طول بدن (BL)، طول سر (HL)، عرض سر (HW)، طول پوزه (Pol)، فاصله‌ی بین چشمی (IL)، طول خط جانبی میانی (LL)، طول باله مخرجی (AFL)، طول پیش باله مخرجی (PAL)، طول باله دمی (CFL)، طول باله پشتی (PFL) و طول پیش باله پشتی (PDL) با استفاده از کولیس اندازه‌گیری شد (شکل ۲). هم‌چنین ۶ صفت ریخت‌شماری شامل: تعداد فلس‌های بین دو خط جانبی میانی و بالایی، تعداد فلس‌های روی خط جانبی از قسمت جلوی سر تا چشم بالایی، تعداد فلس‌های روی خط جانبی از انتهای چشم تا انتهای خط جانبی میانی، تعداد شعاع‌های نرم باله پشتی، دمی و مخرجی به صورت چشمی مورد بررسی قرار گرفتند.

جهت استانداردسازی فواصل اندازه‌گیری شده از رابطه $M_{adj} = M (L_s/L_0)^b$ برای اصلاح اثر اختلاف اندازه نمونه‌ها ارائه گردیده استفاده شد (Elliott et al., 1995):

M_{adj} : اندازه اصلاح شده فاصله اندازه‌گیری شده

M : اندازه واقعی فاصله‌ی اندازه‌گیری شده

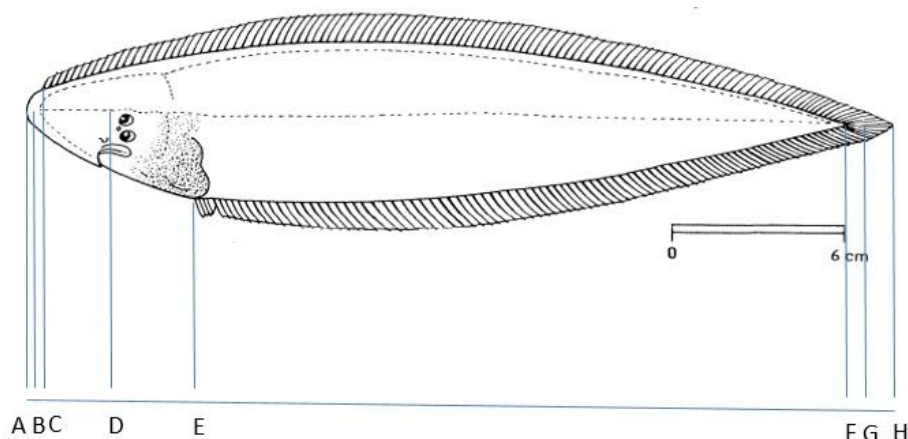
L_s : میانگین طول استاندارد کل نمونه

L_0 : طول استاندارد ماهی

b : شیب رگرسیون $\log M$ به $\log O$ تمامی ماهیان در کل نمونه‌ها

جهت مقایسه خصوصیات به روش ریخت‌سنجی هندسی، تعداد ۱۷ لندمارک (نقاط نشانگری ثابت) روی هر نمونه مشخص گردید (شکل ۳) و سپس از سمت چپ ماهیان با استفاده از دوربین دیجیتال Sony با قدرت تفکیک ۱۴ مگاپیکسل و مجهز به پایه‌ی copystand با فاصله‌ی یکسان از ماهی‌ها عکسبرداری انجام شد. لندمارک‌های انتخاب شده با استفاده از نرم‌افزار Imagej 1.44 p روی تصاویر قرار داده شد (Zelditch et al., 2012). روی هم‌گذاری جایگاه لندمارک‌های نمونه‌ها با استفاده از آنالیز پروکراست به‌منظور حذف تغییرات ناشی از تفاوت اندازه و موقعیت ماهیان در تصاویر صورت پذیرفت (Rohlf, 2001).

تجزیه و تحلیل آماری: جهت مقایسه صفات قابل اندازه‌گیری بین جمعیت‌های مختلف از آنالیز واریانس یک طرفه ANOVA در نرم‌افزار SPSS نسخه ۲۳ استفاده شد. از آنالیز چند متغیره تجزیه همبستگی کانونی (CVA) برای مقایسه تغییرات شکلی ماهیان بین ایستگاه‌های مورد مطالعه استفاده شد و تفاوت‌ها در شبکه تغییر شکل نشان داده شد (Adams et al., 2004). از فاصله ماهالانوبیس حاصل از آنالیز تجزیه همبستگی کانونی برای مقایسه ایستگاه‌های مورد مطالعه استفاده گردید. کلیه این آزمون‌ها با استفاده از نرم‌افزار Morpho J انجام شد (Klingenberg, 2011).

شکل ۲- خصوصیات ریخت سنجی شکل شماتیک کفشک ماهی زبان گاوی درشت پولک (*C. arel*)

طول استاندارد (AG) ۲. طول کل (AH) ۳. طول بدن (4) ۴. طول سر (AE) ۵. عرض سر (2) ۶. طول پوزه (AD) ۷. فاصله میان چشم (1) ۸. طول خط جانبی میانی (BF) ۹. طول باله مخرجی (EG) ۱۰. طول پیش باله مخرجی (AE) ۱۱. طول باله دم (5) ۱۲. طول باله پشتی (CG) ۱۳. طول پیش باله پشتی (AC)

شکل ۳- لندمارک های تعیین شده بر روی نمونه کفشک ماهی زبان گاوی درشت پولک (*C. arel*)

نوک پوزه ۲. ابتدای خط جانبی میانی ۳. ابتدای شعاع های نرم باله پشتی ۴. خط جانبی در قسمت سر ۵. ابتدای خط متصل کننده خط جانبی بالایی و میانی ۶. انتهای خط متصل کننده خط جانبی بالایی و میانی ۷. میانه بدن ۸. ابتدای ساقه دم ۹. ان های باله دم ۱۰. میانه بدن ۱۱. ابتدای سرپوش آبششی ۱۲. میانه سرپوش آبششی ۱۳. انتهای سرپوش آبششی ۱۴. ابتدای شکاف دهانی ۱۵. میانه شکاف دهانی ۱۶. انتهای شکاف دهانی ۱۷. سوراخ بینی

نتایج

ریخت سنجی سنتی: بررسی میانگین فواصل اندازه گیری شده در ۱۳ شاخص ریخت سنجی سنتی مورد مطالعه نشان داد که اختلاف معنی داری بین ایستگاه ها مورد مطالعه وجود ندارد (جدول ۱).

بررسی خصوصیات ریخت‌شماری بین جمعیت‌های مختلف نیز اختلاف معنی‌داری را نشان نداد (جدول ۲).

جدول ۱- نتایج حاصل از فاکتورهای قابل اندازه‌گیری استانداردسازی شده (mm) در کفشک‌ماهی زبان گاوی درشت پولک (*C. arel*) بین ایستگاه‌های مورد مطالعه - خلیج فارس

شاخص	انحراف معیار $\pm$ میانگین (X $\pm$ SD)			
	آبادان	دیلیم	کنگان	بوشهر
فاکتور مورد بررسی				
طول کل	۲۳۱/۶۹ $\pm$ ۲/۶۸	۲۳۲/۴۰ $\pm$ ۲/۹۸	۲۳۲/۹۹ $\pm$ ۲/۹۹	۲۳۲/۹۵ $\pm$ ۲/۹۳
طول بدن	۵۱/۱۲ $\pm$ ۲/۱۷	۵۰/۶۱ $\pm$ ۲/۲۷	۵۱/۱۸ $\pm$ ۲/۶۴	۵۱/۳۵ $\pm$ ۲/۷۵
طول سر	۴۵/۶۴ $\pm$ ۲/۵۵	۴۵/۶۹ $\pm$ ۲/۵۲	۴۵/۶۸ $\pm$ ۲/۵۷	۴۵/۷۸ $\pm$ ۲/۵۵
عرض سر	۳۴/۱۰ $\pm$ ۲/۸۴	۳۳/۹۷ $\pm$ ۲/۶۸	۳۴/۰۷ $\pm$ ۲/۱۹	۳۴/۱۲ $\pm$ ۲/۲۲
طول پوزه	۱۷/۴۷ $\pm$ ۱/۶۷	۱۷/۵۰ $\pm$ ۱/۴۹	۱۷/۱۲ $\pm$ ۱/۶۱	۱۷/۱۷ $\pm$ ۱/۶۵
فاصله‌ی بین چشمی	۴/۰۹ $\pm$ ۰/۹۰	۴/۱۰ $\pm$ ۰/۸۵	۳/۷۸ $\pm$ ۰/۸۴	۳/۸۰ $\pm$ ۰/۸۵
طول خط جانبی میانی	۲۱۲/۲۰ $\pm$ ۱/۶۴	۲۱۱/۹۵ $\pm$ ۱/۲۳	۲۱۲/۱۴ $\pm$ ۱/۲۹	۲۱۲/۰۹ $\pm$ ۱/۲۹
طول باله‌ی مخرجی	۱۷۶/۲۷ $\pm$ ۴/۱۶	۱۷۶/۸۶ $\pm$ ۳/۹۲	۱۷۷/۳۶ $\pm$ ۳/۴۹	۱۷۷/۶۹ $\pm$ ۳/۶۰
طول پیش‌باله مخرجی	۴۸/۱۸ $\pm$ ۲/۹۷	۴۸/۹۱ $\pm$ ۲/۸۲	۴۸/۷۴ $\pm$ ۲/۷۰	۴۸/۸۳ $\pm$ ۲/۶۹
طول باله دمی	۴/۴۶ $\pm$ ۰/۷۵	۴/۳۳ $\pm$ ۰/۷۴	۴/۰۰ $\pm$ ۰/۸۷	۴/۰۴ $\pm$ ۰/۸۷
طول باله پشتی	۲۱۵/۳۴ $\pm$ ۱/۵۳	۲۱۵/۰۴ $\pm$ ۰/۷۴	۲۱۵/۸۵ $\pm$ ۱/۶۴	۲۱۵/۸۴ $\pm$ ۱/۶۱
طول پیش‌باله پشتی	۶/۴۵ $\pm$ ۱/۳۳	۶/۷۵ $\pm$ ۱/۳۷	۶/۶۱ $\pm$ ۱/۲۴	۶/۶۳ $\pm$ ۱/۲۱

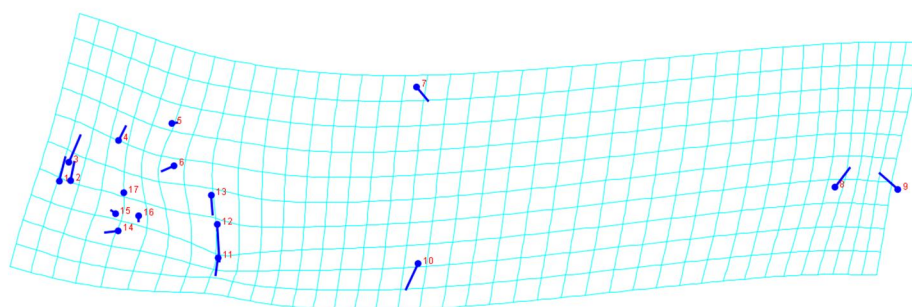
جدول ۲- نتایج حاصل از صفات شماری در کفشک‌ماهی زبان گاوی درشت پولک (*C. arel*) بین ایستگاه‌های

مورد مطالعه - خلیج فارس

	شعاع نرم باله مخرجی	شعاع نرم باله دمی	شعاع نرم باله پشتی	فلس‌های روی خط جانبی میانی از انتهای چشم	فلس روی خط جانبی از جلوی سر تا چشم بالایی	فلس بین دو خط جانبی	
بوشهر	۹۸-۸۲	۱۶-۱۰	۱۳۰-۱۱۰	۶۹-۵۵	۱۵-۱۰	۹-۷	حداقل و حداکثر
	۸۸ و ۹۰	۱۲	۱۱۸	۶۳	۱۲	۸	بیشترین فراوانی
	۹۸-۸۲	۱۶-۱۰	۱۳۰-۱۱۰	۶۹-۵۵	۱۵-۱۰	۹-۷	حداقل و حداکثر
کنگان	۹۵	۱۰	۱۲۰ و ۱۱۸	۶۱	۱۲	۷	بیشترین فراوانی
	۹۸-۸۲	۱۵-۱۰	۱۳۰-۱۱۰	۶۹-۵۵	۱۵-۱۰	۹-۷	حداقل و حداکثر
دیلیم	۹۸ و ۹۵	۱۲	۱۱۰	۵۹	۱۵	۷	بیشترین فراوانی
	۹۸-۸۲	۱۶-۱۰	۱۳۰-۱۱۰	۶۶-۵۵	۱۵-۱۲	۹-۷	حداقل و حداکثر
آبادان	۹۰	۱۰	۱۲۴	۶۳	۱۲	۹	بیشترین فراوانی

نتایج حاصل از آنالیز همبستگی کانونی (CVA) ریخت‌سنجی هندسی نشان داد که تفاوت معنی‌داری بین نمونه‌های مورد مطالعه وجود دارد (شکل ۴). به‌طوری‌که بیشترین تغییرات شکلی در

بین ایستگاه‌های مورد مطالعه مربوط به لندمارک‌های قرار گرفته بر روی ناحیه آبششی و دهانی یعنی لندمارک‌های شماره ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۵، و ۱۶ بود.

شکل ۴- شبکه تغییر شکل گونه‌های کفشک‌ماهی زبان گاوی درشت پولک (*C. arel*) - خلیج فارس

بر اساس آنالیز تجزیه همبستگی کانونی، سه مولفه اول ۱۰۰ درصد تغییرات را در چهار ایستگاه ایجاد کرده‌اند. تغییرات شکل بدن در مولفه اصلی اول آشکار نمود که بیشترین تغییرات مربوط به تغییر جایگاه لندمارک‌های قرار گرفته روی ناحیه آبششی و دهانی یعنی لندمارک‌های شماره ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۵، و ۱۶ است. جدول ۳ مقادیر ویژه، واریانس و واریانس تجمعی حاصل از آنالیز CVA را نشان می‌دهد.

جدول ۳- مقادیر ویژه، درصد واریانس و درصد واریانس تجمعی حاصل از آنالیز CVA صفات ریخت‌سنجی گونه کفشک‌ماهی زبان گاوی درشت پولک (*C. arel*) - خلیج فارس

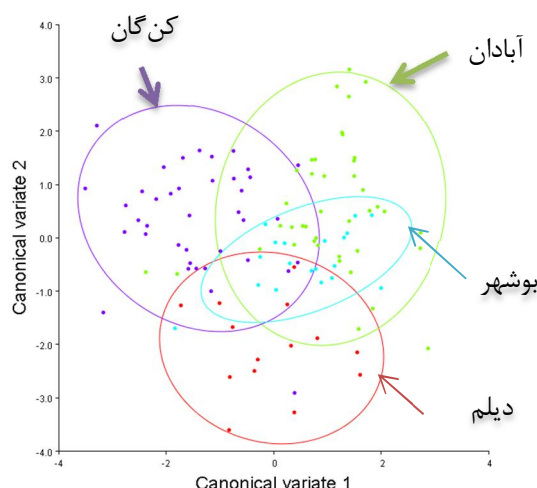
مولفه	مقدار ویژه	درصد واریانس	درصد تجمعی واریانس
۱	۱/۱۸	۵۱/۳۳	۵۱/۳۳
۲	۰/۷۳	۳۱/۷۲	۸۳/۰۵
۳	۰/۳۹	۱۶/۹۴	۱۰۰/۰۰

بر اساس نتایج حاصل از فاصله ماهالانویس، بیشترین فاصله ریختی بین ایستگاه‌های کن گان و آبادان و کم‌ترین فاصله بین ایستگاه‌های بوشهر و دیلم دیده می‌شود (جدول ۴).

جدول ۴- فاصله ماهالانویس صفات ریخت‌سنجی گونه کفشک‌ماهی زبان گاوی درشت پولک (*C. arel*) - خلیج فارس میان ۴ ایستگاه مورد مطالعه (خلیج فارس) بر اساس آزمون تجزیه همبستگی کانونی

آبادان	بوشهر	دیلم
۲/۸۳		
۲/۶۱	۱/۹۵	
۲/۸۴	۲/۴۸	۲/۵۱

همچنین، آنالیز CVA نشان داد که تفاوت معنی‌داری بین شکل گونه‌های مورد مطالعه در چهار ایستگاه مورد بررسی وجود دارد (شکل ۵).

شکل ۵- نمودار مربوط به آنالیز تجزیه فاصله کانونی CVA صفات ریخت‌سنجی گونه کفشک‌ماهی زبان گاوی درشت پولک (*C. arel*) - خلیج فارس

بحث و نتیجه‌گیری

نتایج مطالعه حاضر نشان داد که در صفات ریخت‌سنجی سنتی تفاوت‌های بین جمعیت‌ها کمتر مشخص بوده ولی در ریخت‌سنجی هندسی تفاوت‌ها بارزتر دیده می‌شوند. توضیح علل به‌وجود آمدن تفاوت‌های ریختی اندک میان جمعیت‌ها بسیار دشوار است، ولی اساساً بسیاری از گونه‌های ماهیان در زیستگاه‌های مختلف می‌توانند تفاوت‌های ریختی را نشان دهند (Langerhans *et al.*, 2003; O'Reilly and Horn, 2004). روش ریخت‌سنجی سنتی بر اساس اندازه‌گیری صفات، کاری وقت‌گیر و پرزحمت می‌باشد. افزون بر این، در این نوع مطالعات، داده‌های مربوط به طول، عرض و ارتفاع بخش‌های مختلف بدن اطلاعات نسبتاً کمی را در مورد شکل بدن ماهی در اختیار محققین قرار می‌دهد، زیرا بسیاری از این فواصل اندازه‌گیری شده دارای هم‌پوشانی هستند و مبداء اندازه‌گیری مشابهی دارند، لذا این داده‌ها نمی‌توانند به صورت مستقل مورد مطالعه قرار گیرند (Zelditch *et al.*, 2012). همچنین در بسیاری از مطالعات مربوط به ریخت‌سنجی سنتی، نیازمند کشتن نمونه‌ها و تثبیت آن‌ها در محلول فرمالین یا الکل می‌باشد، در حالی‌که در روش ریخت‌سنجی هندسی با استفاده

از تصاویر نمونه‌های تازه بیهوش شده امکان مقایسه ویژگی‌های ریختی به خوبی امکان‌پذیر است (Cadrin and Friedland, 1999). همچنین وجود قابلیت مصورسازی در روش ریخت‌سنجی هندسی می‌تواند میزان یا درجه تفاوت‌های ریختی بین ایستگاه‌های مورد بررسی را آشکار کند که این امر می‌تواند بیانگر قابلیت بالای روش ریخت‌سنجی هندسی نسبت به ریخت‌سنجی سنتی در تفسیر اشکال زیستی باشد (Adams et al., 2004).

در گذشته تصور می‌شد که تغییرات ریختی صرفاً ژنتیکی است. اما امروزه مشخص شده است که منشاء این تغییرات هم محیطی و هم ژنتیکی است (Akbarzadeh et al., 2007). پژوهش‌های اخیر مشخص کرده است که اختلافات ریخت‌شناسی بین گروه‌های مختلف ماهیان الزاماً آن‌ها را از لحاظ ژنتیکی جدا نمی‌کند و در عوض در پاره‌ای از موارد تفاوت‌های ریخت‌شناسی صرفاً ناشی از محیط بوده و اختلافات ژنتیکی هیچ نقشی در آن ندارد (Swain and Foote, 1999). بدین ترتیب نقش محیط به‌عنوان عامل اصلی تغییرات ریختی به اثبات رسیده است (Akbarzadeh et al., 2007).

در بررسی‌های انجام شده در پژوهش کنونی میانگین طول کل و طول استاندارد به ترتیب ۲۳۳/۳۹ و ۲۱۸/۰۶ محاسبه شد، در بررسی‌های انجام شده توسط یاسمی و همکاران (Yasemi et al., 2005) میانگین طول کل و طول استاندارد ماهی کفشک زبان گاوی به ترتیب ۲۳۵/۸ و ۲۱۶/۷ بود، که بسیار به هم نزدیک می‌باشند. اختلافات موجود در فاکتورهای ریخت‌سنجی در این گونه مطالعات می‌تواند ناشی از تفاوت اندازه ماهیان مورد بررسی و همچنین به علت تاثیر فاکتورهای محیطی مانند درجه حرارت و باروری و شوری آب و... باشد در حالی که این عوامل معمولاً روی فاکتورهای ریخت‌شماری تأثیر نمی‌گذارد، زیرا این فاکتورها بیشتر تابع تغییرات ژنتیکی است. در یک جمع‌بندی کلی و عمومی می‌توان گفت که بررسی ویژگی‌های ریخت‌شناسی و ریخت‌شماری می‌تواند به‌عنوان روشی برای شناسایی، تفکیک یا همپوشانی جمعیت‌های مختلف مورد استفاده قرار گیرد.

بر اساس فواصل ماهالانوبیس به‌دست آمده در آنالیز CVA، کم‌ترین تفاوت بین ایستگاه‌های بوشهر و دیلم و بیشترین تفاوت بین ایستگاه‌های کن‌گان و آبادان دیده شد. وجود زیستگاه‌های تولید مثلی متفاوت را می‌توان یکی از دلایل اختلافات ریختی در ماهیان دانست. همچنین فاصله جغرافیایی نیز می‌تواند به عنوان عاملی مهم در جدایی جمعیت‌ها مطرح گردد (Turan et al., 2004). در ماهیان مختلف، تفاوت ویژگی‌های ریختی در بخش‌های متفاوت بدن مشاهده می‌شود. در بررسی کنونی، بیشتر ناهمگنی دیده شده، در ارتباط با صفاتی مربوط به ناحیه سر ماهیان مانند لندمارک‌های قسمت دهان و آبشش است. بنابراین اندازه‌گیری‌های مربوط به سر ماهی متمایزکننده‌ترین سنجش در تفکیک گونه‌های بررسی شده در این پژوهش می‌باشد. در بررسی شورت‌ماهیان خلیج فارس عنوان شد که اندازه‌گیری‌های مربوط به سر ماهی، متمایزکننده‌ترین صفات در تفکیک ذخایر این ماهیان می‌باشد.

وی این تفاوت‌ها را با ویژگی‌های زیستی این ماهیان مرتبط دانست (Shadi, 2014). تغییر در شکل سر به طور غیرمستقیم به واسطه تغییرات در عمل جستجوی غذا می‌باشد و این تغییرات شکل القا شده بر بازده عمل جستجو غذا تاثیر می‌گذارد (Langerhans and Reznick, 2010). تغییر شکل در ناحیه سر و دهان به طور عمده منعکس کننده تفاوت در تغذیه شامل نوع، جهت تغذیه و ترکیب غذایی مورد استفاده می‌باشد (Langerhans et al., 2003).

اگر چه نتایج بدست آمده در بررسی حاضر، تفاوت‌هایی را در روش‌های ریخت‌سنجی سنتی و هندسی نشان داد ولی به راحتی نمی‌تواند نشان دهنده برتری یا ضعف این روش‌ها نسبت به یکدیگر باشد، زیرا هر یک از روش‌ها بر اساس معیارهایی پایه‌گذاری شده‌اند. روش ریخت‌سنجی سنتی تفاوت‌های احتمالی را کمتر از روش هندسی نشان می‌دهد. در هر دو روش جمع‌آوری اطلاعات، چه از طریق اندازه‌گیری و شمارش صفات و چه از طریق عکس‌برداری و لندمارک‌گذاری مطمئناً همراه با خطا می‌باشد. با توجه به توانایی تفکیک بیشتر روش ریخت‌سنجی هندسی در بررسی کنونی، پراکنش افراد در روش سنتی، جمعیت‌های مختلف بر پایه صفات شمارشی و قابل اندازه‌گیری هم‌پوشانی زیادی دارند ولی در روش ریخت‌سنجی هندسی، تا حدودی جمعیت‌ها را از هم جدا می‌کند.

منابع

- Adams D.C., Rohlf F.J., Slice D.E. 2004. Geometric morphometrics: ten years of progress following the 'revolution'. Italian Journal of Zoology, 71: 5-16.
- Akbarzadeh A., Karami M., Nezami S. A., Igdari S., Bakhtiari M., Khara H. 2007. Analysis of Population Structure of Pikeperch (*Sander lucioperca*), in Iranian Waters of Caspian Sea and Anzali wetland using Truss System. Iranian Journal of Natural Resources, 60(1): 127-139. (In Persian).
- Cadrin S.X., Friedland K.D. 1999. The utility of image processing techniques for morphometric analysis and stock identification. Fisheries Research, 43: 129-139.
- Cardini A., Felizola Diniz Filho J.A., Polly P.D., Elton S. 2010. Biogeographic Analysis Using Geometric Morphometrics: Clines in Skull Size and Shape in a Widespread African Arboreal Monkey. In: Elewa A.M.T.(Eds.). Morphometrics for Nonmorphometricians. Lecture Notes in Earth Sciences, Springer, pp: 191-217
- Elliott N., Haskard K., Koslow J. 1995. Morphometric analysis of orange roughy (*Hoplostethus atlanticus*) off the continental slope of southern Australia. Journal of Fish Biology, 46: 202-220.
- Frederich B., Adriaens D., Vandewalle P. 2008. Ontogenetic shape changes in Pomacentridae (Teleostei, Perciformes) and their relationships with feeding

- strategies: a geometric morphometric approach. *Biological Journal of the Linnean Society*, 95: 92-105.
- İşmen A. 2001. Use of a discriminant function for the morphometric and meristic separation of whiting stocks, *Merlangius merlangus euxinus*, along the Turkish Black Sea Coast. *Turkish Journal of Zoology*, 25: 297-304.
- Klingenberg C.P. 2011. MorphoJ: an integrated software package for geometric morphometrics. *Molecular Ecology Resources*, 11(2): 353-357.
- Kuliev Z. 1988. Morphometric and ecological characteristics of Caspian Vimba” *Vimba vimba persa*”. *Journal of Ichthyologia*, 28: 29-37. (In Russian).
- Langerhans R.B., Layman C.A., Langerhans A.K., Dewitt T.J. 2003. Habitat-associated morphological divergence in two Neotropical fish species. *Biological Journal of the Linnean Society*, 80: 689-698.
- Langerhans R.B., Reznick D.N. 2010. Ecology and evolution of swimming performance in fishes: predicting evolution with biomechanics. In: Domenici P. (Eds.). *Fish locomotion: an eco-ethological perspective*, CRC Press, pp: 200-248.
- Mérigot B., Letourneur Y., Lecomte-Finger R. 2007. Characterization of local populations of the common sole *Solea solea* (Pisces, Soleidae) in the NW Mediterranean through otolith morphometrics and shape analysis. *Marine Biology*, 151: 997-1008.
- O'Reilly K., Horn M. 2004. Phenotypic variation among populations of *Atherinops affinis* (Atherinopsidae) with insights from a geometric morphometric analysis. *Journal of Fish Biology*, 64: 1117-1135.
- Pérez-Quiñónez C., Quiñónez-Velázquez C., Ramírez-Perez J., Veregara-Solana F., García-Rodríguez F. 2017. Combining geometric morphometrics and genetic analysis to identify species of *Opisthonema* Gill, 1861 in the eastern Mexican Pacific. *Journal of Applied Ichthyology*, 33(1): 84-92.
- Rohlf F.J. 2001. Comparative methods for the analysis of continuous variables: geometric interpretations. *Evolution*, 55: 2143-2160.
- Shadi A. 2014. Morphometric and Genetic differentiation of Sillaginids from north Persian Gulf. MSc thesis. Khoramshahr University of Marine Science and Technology, Khoramshahr. (In Persian)
- Swain D.P., Foote C.J. 1999. Stocks and chameleons: the use of phenotypic variation in stock identification. *Fisheries Research*, 43: 113-128.
- Turan C., Erguden D., Gürelek M., Turan F. 2004. Genetic and morphologic structure of *Liza abu* (Heckel, 1843) populations from the rivers Orontes, Euphrates and Tigris. *Turkish Journal of Veterinary and Animal Sciences*, 28: 729-734.
- Yasemi M., Amin K., Vosoughi G.H., Ahmadi M., Mehrnaz F., Fatemi M.R. 2005. Study on the Fish species diversity of Pleuronectiformes orders in Persian Gulf coastal waters, Hormozgan Province using biometric and morphological

- characteristics. Journal of Marine Science & Technology, 4(3-4): 83-92. (In Persian).
- Wootton R. 2013. Ecology of Teleost Fishes. Springer, 2nd Edition. 740P.
- Zelditch M.L., Swiderski D.L., Sheets H. D. 2012. Geometric morphometrics for biologists: a primer. Academic Press. 488 P.